

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ, СУЧАСНА МОДЕЛЬ І СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ КОНСУЛЬСЬКОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Рецензія на книгу: Консульська служба України: становлення та розвиток / За ред. Г.М. Перепелиці. – К.: Логос, 2018. – 440с. ISBN 978-617-7446-73-5

Book review: Consular Service of Ukraine: Formation and Development / Ed. H.M. Perepelytsia. – K.: Logos, 2018. – 440с. ISBN 978-617-7446-73-5

Наукова розвідка «Консульська служба України: становлення та розвиток» – оригінальне, сучасне й актуальне наукове дослідження, в якому проаналізовано міжнародно-політичні, міжнародно-правові, інституціональні та історичні особливості формування розвитку та реалізації механізмів захисту прав громадян у консульській сфері в умовах поліцентричного світу XXI століття, чітко визначено її ефективність і пріоритетність у майбутньому: «...ця книга – не лише про славетну історичну спадщину української консульської служби, а й про її нинішніх представників – українських консулів, які творять цю історію й торують майбутнє Української держави та Української нації» (С. 8).

Основні узагальнення й висновки праці зроблені українськими дослідниками внаслідок залучення до наукового аналізу нових нормативно-правових актів, документів українських та зарубіжних архівів, матеріалів вітчизняної та іноземної періодики, матеріалів особистих архівів працівників дипломатичної служби тощо.

У книзі вперше у вітчизняній літературі подано дослідження процесу становлення та розвитку інституту консульської служби в Україні, часи зародження якої виходять далеко за межі столітньої історії української дипломатії: «Як свідчать історичні дослідження, інститут консулів виник

задовго до появи постійних консульств і по праву вважається одним з найстаріших інститутів міжнародного права» (С. 16).

Важливою складовою історії консульської служби в її інституціональному розвитку є період Середніх віків і раннього Нового часу: «У XI – XVI століттях майже всі країни Європи мали своїх консулів в іноземних державах. До цього часу з'являються зібрання національних законів з питань консульської служби, такі як Табула Амальфітана (збірник законів м. Амальфі, XI ст.), Олеронські правила (XI – XII ст.), Консолато дель Маре (XIII – XIV ст.), кодекс м. Любека, Морські закони Вісбі тощо» (С. 22).

Цінність і значимість цього видання полягає в тому, що в ньому на підставі вивчення історичного досвіду представлено системне осмислення тенденцій розвитку консульської служби, з урахуванням яких втілюється нова модель консульської служби України європейського зразка.

Книга присвячена 100-річчю української дипломатії та розрахована на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, науковців, працівників дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також на читачів, які цікавляться зовнішньою політикою, дипломатією і міжнародними відносинами в історичній ретроспективі, сучасності й перспективному розвитку.

У авторському доробку колективу авторів на підставі широкого кола документальних джерел висвітлено процес формування консульської служби незалежних українських урядів і радянської України та функціонування її як державного інституту протягом 1917 – 1923 років, а також проаналізовано сучасний стан і перспективи розвитку консульської служби України. «Консульська служба України – спеціальний вид дипломатичної служби, основною метою якої є забезпечення прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном» (С. 399).

Особливою сторінкою в українській історії є доба національно-визвольних змагань упродовж 1917 – 1921 років. За цього періоду

відбувається і процес інституціоналізації правових та організаційних засад створення української консульської служби (1917 – 1923) (С. 101). Найбільша заслуга у цій сфері належить Василю Оренчуку, який в історії дипломатії залишився «бійцем невидимого фронту». Його зусиллями рівень нормотворчої роботи відповідав світовому, а розроблені законопроекти враховували всі деталі консульських установ (С. 136).

У рецензованій праці акцентовано увагу на принципових відмінностях в організаційному та нормативно-правовому забезпеченні діяльності консульських установ, а також кадровому забезпеченні консульської служби початку ХХ століття: «...уже з перших днів діяльності Генерального секретаріату міжнародних справ УНР постало питання про започаткування спеціальної підготовки кадрів для консульських установ» (С. 137).

У розділах книги системно розглянуто функції та завдання українських консульств і повноважних представництв УСРР, з'ясовано особистий внесок у розбудову консульської служби перших українських консулів. Досліджено діяльність перших навчальних закладів з підготовки консульських працівників та особливості взаємодії зовнішньополітичного відомства УНР, Української Держави та УСРР з іноземними консулами, сучасну модель консульської служби України. Важливо, що за будь-який історичного періоду чи сьогодення «...фахова суть консульської служби залишалася незмінною: захист прав та інтересів юридичних і фізичних осіб держави за кордоном» (С. 399).

Книга підготовлена в Інституті зовнішньополітичних досліджень авторським колективом під керівництвом доктора політичних наук, професора Г.М. Перепелиці. У складі авторського колективу – відомі історики-міжнародники, політологи та дипломати-практики: Г.М. Перепелиця, І.Б. Матяш, Т.В. Чухліб, В.А. Денисенко, В.П. Кирилич, В.В. Лобач, С.О. Довгий, П. Міловіч.

Авторський колектив висловив подяку директорів Департаменту консульської служби МЗС України, Надзвичайному і Повноважному Послові

України С.О. Погорельцеву, Надзвичайному і Повноважному Послові України в Турецькій Республіці А.І. Сибізі, а також співробітникам консульського департаменту за сприяння в підготовці цього видання.

Рецензенти даної праці – українські історики й дослідники у сфері міжнародних відносин: завідувач кафедри міжнародних відносин і міжнародного права Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор історичних наук, професор І.В. Жалоба і завідувач кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор В.М. Матвієнко.

Наукове підґрунтя та практичні настанови для інституціоналізації консульської служби України, формування її на різних етапах інституціональної історії, збагачення її інституціональної історії, організації та діяльності консульської служби були започатковані в наукових розробках і дослідженнях, теоретико-методологічних і практичних рекомендаціях, розглянуті в науковому доробку відомими в Україні та за її межами вченими-міжнародниками, дипломатами-практиками, істориками дипломатії, зусиллями яких створювалася тоді й нині підтримується на належному рівні національна система підготовки висококваліфікованих фахівців у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії, а саме: Г.Й. Удовенко, А.М. Зленко, В.Д. Хандогій, Б.І. Гуменюк, М.А. Кулініч, П.Д. Сардачук, Л.В. Губерський, І.Б. Матяш, В.Г. Ціватий, В.В. Копійка, В.І. Сергійчук, І.М. Турянський, Ю.М. Кочубей, В.А. Василенко, М.М. Белоусов, В.С. Бруз, К.К. Сандровський, М.С. Точицький, М.З. Мальський, І.В. Огнівець та інші.

Значимості рецензованій книзі додає актуальність дослідження. Для України та світової спільноти народів період XX – XXI століть видався багатим на визначальні міжнародно-політичні події, що кардинально змінювали їхній подальший історичний та інституціональний розвиток на європейському континенті в умовах поліцентричного світу та в системі

міжнародно-правових і дипломатично-консульських координат.

До рецензованої книги увійшли наступні тематичні частини (розділи): Частина I «Історія консульської служби України» (розділ I «Зародження консульської служби в Україні в X – XIX століттях»; розділ II «Становлення української консульської служби в 1917 – 1923 рр.»; розділ III «Консульська служба в Україні радянської доби (1918 – 1991)») і частина II «Сучасний стан та перспективи розвитку консульської служби України» (розділ I «Становлення і розвиток консульської служби в Незалежній Україні»; розділ II «Присутність консульської служби України за кордоном»; розділ III «Перспективи розвитку консульської служби України»). Видання завершується інформаційно-документальними додатками «Почесні консули України за кордоном» і «Почесні консули іноземних держав в Україні» (С. 430 – 437).

На особливий інтерес заслуговує розділ III частини II «Перспективи розвитку консульської служби України» (С. 397 – 429), в якому автори, з урахуванням величезного історичного досвіду становлення та розвитку української консульської служби, аналізують сучасну модель консульської служби України, а головне – окреслюють перспективи та інноваційні підходи до удосконалення консульської служби України в умовах глобалізованого та поліцентричного сьогодення XXI століття, а також акцентують увагу на інституціональних і процесуальних проблемах застосування міжнародно-правових механізмів реалізації захисту прав людини в поліцентричному світі та в окремих державах глобалізованого світу.

Нова сторінка інституціональної історії консульської служби України розпочалася наприкінці XX століття: «З проголошенням незалежності 24 серпня 1991 р. Україна вступила в новий історичний етап свого державотворення» (С. 289). Основна увага була зосереджена на розробці та впровадженні її нормативно-правової бази: «Протягом 1990-х рр. були розроблені та прийняті засадничі для консульської служби нормативно-

правової документи..., завдання побудови консульської служби незалежної Української держави було повністю виконано» (С. 313).

Початок ХХІ століття окреслив для консульської служби України нові кардинальні зміни і стратегії розвитку: «Важливим політичним завданням для консульської служби України впродовж 2000-х рр. було забезпечення права українських громадян на вільне пересування за кордоном. Адже задекларувавши побудову демократичного суспільства, Українська держава мала забезпечити це право своїм громадянам» (С. 321).

Головною стратегічною лінією стала побудова та інституціоналізація європейської моделі консульської служби України: «Перехідний період від усталеної пострадянської до європейської моделі забрав понад два роки і тривав упродовж 2011 – 2012 рр.» (С. 331 – 332) Нові пріоритетні завдання щодо структурної реформи консульської служби та реалізації визначених стратегічних вимог здійснював очільник Департаменту консульської служби МЗС України А.В. Олефіров (С. 332 – 334). Технічна модернізація дала можливість значно полегшити і спростити роботу з реалізації головного завдання діяльності консульської служби з лібералізації візового режиму: «Інституціональні зміни та запровадження європейської моделі консульської служби продовжили – А.І. Сибіга і С.О. Погорельцев, директори Департаменту консульської служби» (С. 335 – 336). Важлива увага була зосереджена саме на функціях та особливостях консульської служби в центральному апараті Міністерства закордонних справ України (С. 399).

2016 – 2018 роки стали базовими у виробленні засад формування консульської служби України, яка б у виконанні своїх завдань відповідала вимогам часу і потребам громадян (С. 406). «З основних завдань консульської служби сформульована її стратегічна тріада – захищати права українців за кордоном, надати допомогу громадянину України, якщо він потрапив у надзвичайну ситуацію, сприяти співвітчизникам в одержанні якісних консульських послуг» (С. 406).

З 2019 – 2020 років консульська служба України впевнено рухається в успішному напрямі свого інституціонального розвитку та вдосконалення.

Процеси універсалізації у сфері права і держави – один із важливих аспектів загальної глобалізації в сучасному світі. Глобалізація здійснює суттєвий вплив на трансформацію, зміни й модернізацію державно-правових і міжнародно-правових інститутів, норм і відносин на світовому, макрорегіональному і внутрішньорегіональному рівнях. Стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації в галузі права, організації й функціонування держави. Усе це визначає актуальність юридичного аналізу змісту і сенсу основних напрямів загальних процесів глобалізації на сьогодні та перспективи розвитку європейського права і Європейського Союзу з урахуванням світових тенденцій, зарубіжного досвіду та особливостей формування і розвитку державно-правової системи провідних держав світу. Наукова і практична значущість дослідження правових аспектів глобалізації посилюється тією обставиною, що в українській юридичній літературі ця проблема залишається недостатньо дослідженою.

Тематика консульсько-правової (консульсько-юридичної) глобалізації носить комплексний, багатогранний характер. Про позитивні й негативні процеси глобалізації сказано й написано досить багато. Принципово одне, що сучасна держава не повинна залишатися осторонь від глобалізаційних процесів, оскільки ні відмінити, ні призупинити ці об'єктивні процеси неможливо. Важливо визначити принципи та умови, за умови виконання яких підвищувалися б позитивні результати глобалізації та знижувалися б, мінімізувалися б її негативні наслідки для міжнародної спільноти, зокрема і у сфері консульського права.

Для цього варто виходити із одного основоположного принципу – *особистісного (людського) виміру глобалізації*, який повинен показати увесь спектр впливу глобалізації на людину, народи, їхні інтереси, образ життя. Інструментом такого гуманітарного виміру саме і є права людини і права народів як головні ціннісні характеристики тих умов їхньої життєдіяльності,

які визнані забезпечувати свободу, справедливість, гідність, ідентичність нації. Якщо окремі аспекти глобалізації не витримують перевірки правами людини, необхідно визнати їх антигуманними.

У системі процесів глобалізації, які є об'єктивно визначеними суспільним розвитком, варто виокремити *універсалізацію прав людини*, створення міжнародних-правових механізмів їхнього захисту, певне звуження суверенітету національних держав як умова глобальної дії стандартів прав людини, що розроблені міжнародним співтовариством, ефективності контрольних механізмів їхнього захисту.

Історія дипломатії, а тим більше історія консульської служби та консульських інституціонального процесів є дуже непростим об'єктом наукового аналізу. Європейська інтеграція та інституціоналізація – явище настільки багатоаспектне, комплексне і, відповідно, у методологічному відношенні міждисциплінарне, що потребує постійного і дуже вимогливого самоаналізу дослідника на кожному з етапів на предмет відповідності обраних підходів та інструментарію. Це є необхідним для з'ясування суті будь-якої з європейських проблем, але це стає просто неunikним під час спроби осмислення поліваріантного європейського буття через призму життя, мислення і практичної діяльності конкретної людини.

Реймон Арон у своєму «Вступі до філософії історії» спеціально наголошував на органічності взаємозв'язку «розуміння ідей», «розуміння людей» і «розуміння фактів». Як він, зокрема, підкреслив, «історичні оповіді пов'язують події, але самі факти є зрозумілими тільки через людські, щонайменше безпосередні, мотиви. ...Розуміння дій, тим більше, що воно є вирішальним для історика, передбачає, таким чином, розуміння свідомостей. ...Публічна людина, міністр або диктатор, це не так важливо, ототожнюється зі своєю функцією достатньо довго – так, що цілі його поведінки набувають надіндивідуального характеру»¹.

¹ Арон Р. Вступ до філософії історії. Есе про межі історичної об'єктивності / Нове видання, переглянуте та анотоване Сільвією Мезюр; пер. з фр, післямова і прим. О. Йосипенко, С. Йосипенка. – К.: Український Центр духовної культури, 2005. – С. 136 – 137.

Нам видається, що запропонований авторами варіант історії та сучасного стану консульської служби України є спробою вдалою, оригінальною і перспективною з погляду розвитку повноцінного євроінтеграційного дискурсу на теренах незалежної України та за її межами. Автори слушно акцентують увагу читачів на практичному досвіді української дипломатичної та консульської служби як єдино реалістичному варіанті (інституціональній моделі), що мав історичну перспективу, був обумовлений прагматичним усвідомленням логіки європейської історії й відповідав життєвим інтересам громадян.

Автори праці не зводять складну та суперечливу інституціональну історію процесу зародження, становлення та розвитку консульської служби України лише до біографій і діяльності визначних українських діячів минулого та сьогодення. За ідеями цих діячів дослідники прагнуть виявити об'єктивні потреби історичного часу, які врешті сприяють розвиткові ідеї та практичній реалізації проекту європейського єднання.

Автори у своїй роботі відзначають таку важливу складову як підготовка консульських кадрів: «Проте надзвичайно важливим є той факт, що за доби УНР та Української Держави були випрацювані наукові підходи до теоретичної підготовки консулів, детально розроблені програми спеціальних і загальних курсів, апробовані різні форми навчання: короткотермінові курси, інститут. Тим самим було закладено підвалини для запровадження фахової освіти дипломатичної (зокрема консульської) служби в Україні» (С. 145).

На сьогодні спеціальну підготовку консульських співробітників здійснює Центр, спеціалізована інституція МЗС України, який очолює директор О.П. Кириченко: «У 2014 році, у ДКС був забезпечений ефективний формат теоретичного і практичного стажування з подальшим комп'ютерним тестуванням у Дипломатичній академії України дипломатів, які від'їжджали на консульські посади в закордонні державні установи» (С. 338).

Характерною особливістю цієї праці є те, що всі вміщені в ній розвідки (історико-політичні та історико-дипломатичні портрети) є беззаперечно цікавими й корисними як для фахівця, так і для неофіта, однак водночас вони залишаються різними, а точніше – своєрідними.

Мабуть, так воно і має бути, оскільки дуже своєрідними і оригінальними є висвітлені історичні долі непересічних особистостей зовсім свіжої європейської та української історії. Це, мабуть, і є та славнозвісна європейська «єдність у багатоманітності».

Однак що важливо, так це те, що постаті видатних політичних діячів та консулів і дипломатів зберігають свою цілісність. Як слушно зауважив у своїй відомій праці «Великі філософи» Карл Ясперс, «...великих не можна розчленовувати на проблеми, не можна опускати їх до рівня якоїсь системи, вчення, не можна відсувати в далечінь як картини, на шляху подрібнення, урізноманітнення вони втрачають привабливість. ...Уже самі по собі вони є цікавими, цікавою є їхня істина. Кожний з них є унікальним з огляду на результати своєї діяльності і свою сутність»¹.

Ця праця – це ще один свіжий початок європейського діалогу ідей на українських теренах. Підсумкове враження від праці цілковито узгоджується з емоційним посилом авторів у вигляді відомого вислову: «Майбутнє – у сьогоденні, але майбутнє – і в минулому». Ця філософема великого француза Анатолія Франса вдало відображає процес модернізації консульської служби України – поєднання здобутків минулого і сучасного задля формування нового за якістю консульського організму Міністерства закордонних справ України (С. 406).

Однак зміст цього оригінального дослідження переконує ще в одному: консульська служба – це не просто інституція, а передусім копітка й дуже послідовна спільна праця в ім'я єдності. Важливо усвідомлювати також, що європейська єдність природним шляхом народжується з національної єдності, є її органічним продовженням, функцією пошуку нового простору

¹ Jaspers K. Di großen Philosophen. – München: Piper, 2007. – S. 9 – 10.

для реалізації накопичених національних сил, реакцією на нові загрози національним інтересам і свідомим пошуком оптимальних шляхів використання нових глобальних можливостей для захисту прав людини.

Звісно, можна мати власний погляд на підбір персоналій для такого дослідження. Безперечно, список історичних і сучасних постатей ще не вичерпаний. Однак самі автори в підсумку зголосилися продовжити свої наукові пошуки в цьому напрямі. Автора цієї рецензії зацікавили, приміром, плани дослідників осмислити персоналії знаних державних діячів, дипломатів і практиків європейських консульських служб в ретроспективному і сучасному дискурсі, які привели свої держави й народи до «європейського фінішу» сьогодення.

Тип мислення цих державників, дипломатів, правозахисників і практиків-консулів, їхній особистий практичний консульський досвід, особливості європейського діалогу у сфері консульського права і консульських відносин з цього кола питань становлять, на наше глибоке переконання, не лише значний суто науковий інтерес, а й чималу практичну цінність для всіх, хто прагне до європейських стандартів (європейської моделі), зокрема і у сфері консульської служби.

У книзі подано політичні біографії, або згадано в інституціональному контексті, понад 100 непересічних особистостей української дипломатичної та консульської служби, політичних діячів, котрі відіграли суттєву роль в історії європейської і української інтеграції та інституціоналізації. Своїми ідеями, поглядами та діяльністю вони помітно вплинули на інституціональний розвиток і формування сучасної моделі об'єднаної демократичної Європи та Незалежної України і водночас дали можливість відчувати їхній людський вимір, їхній живий творчий зміст («живий голос епохи»).

Багатий та оригінальний конкретно-історичний матеріал, який проаналізовано й узагальнено в книзі, дає змогу читачеві глибше зрозуміти основні передумови, етапи, характер, проблеми й перспективи консульської

служби України та її інституціонального процесу сьогодення, поступ до європейської моделі консульської служби.

Варто особливо підкреслити, що автори знайшли можливість привернути увагу своїх читачів і до такої цікавого та актуального питання як українська діаспора, її роль та місце в інституціональному розвитку консульської й дипломатичної служби України: «Значну допомогу у вирішенні питання з відкриттям консульських установ України за кордоном надавала українська діаспора» (С. 305).

Як і будь-яка науково-методична та дослідницька творча праця, рецензована книга не позбавлена певних недоліків. Зокрема, хотілося б висловити зауваження-побажання авторам до наступних її перевидань, а саме – внести до книги більшим обсягом матеріали з історії та сучасної консульської практики, а також навести приклади ефективності застосування механізмів захисту прав людини із застосуванням компаративного аналізу на прикладах держав інших міжнародно-політичних регіонів, що, безперечно, надасть виданню ще глибшої змістовності й внесе елемент компаративного (порівняльного) аналізу особливостей та національних надбань міжнародно-правових і політико-дипломатичних практик і моделей консульських служб.

Загалом же ми отримали у своє розпорядження доброякісну, змістовну, виважену в науково-теоретичному й методичному плані та видану на найсучаснішому поліграфічному рівні книгу. Велика заслуга в її виході з друку належить ДП «Генеральна дирекція з обслуговування іноземних представництв (ГДП)» (див. розділ III частини II: Історія та сьогодення української дипломатії: внесок ГДП, С. 423 – 429). Ця книга побачила світ завдяки особистій підтримці Генерального директора генеральної дирекції по обслуговуванню іноземних представництв Павла Олександровича Кривоноса: «...професійне кредо Генеральної дирекції: гостинність – наша професія» (С. 427).

Чудову презентацію цієї книги організувала і провела керівник Медіа-центру ГДП Інна Хоменська (Медіа-центр розміщується за адресою: м. Київ,

вул. Пирогова, 6-А). На цій професійно організованій презентації голова Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин, доктор історичних наук, професор І.Б. Матяш цілком справедливо наголосила: «...так склалося, що інституціональна історія української консульської служби, фактично, не написана... Якщо говорити про історію консульської служби, найбільш наближеної до сучасної форми, ми можемо її датувати лише 1917 роком. І саме консульські установи були створені раніше, аніж дипломатичні, і саме консульський статут був наближений до європейського за всіма зразками, що їх можна було дістати українським дипломатам, які працювали в першому міністерстві закордонних справ. Дискутувати про зміст самого видання можна довго і було би цікаво, але це ще раз підтверджує: книга однозначно необхідна, і дуже добре, що вона вийшла. Але потрібно, щоб було друге видання, яке б розширювало і заповнювало білі плями, які відчуються в тексті...».

Рекомендуємо нашим читачам це нове видання і сподіваємось, що ця книга зацікавить їх, а студентам-міжнародникам і студентам-історикам допоможе у засвоєнні начальних курсів «Компаративна історія, теорія і практика дипломатії», «Дипломатична і консульська служба України», «Дипломатична і консульська служба зарубіжних держав», «Українська діаспора: історія та сучасність», «Інституціональна діаспорологія», «Світова дипломатія», «Дипломатія іноземних держав», «Історія української дипломатії», «Міжнародне право», «Консульське право», «Право зовнішніх зносин» тощо.

Хочеться сподіватися, що ця книга стане корисною знахідкою для істориків, юристів, політологів, філософів, майбутніх дипломатів і сучасних дипломатів-практиків, яким вона й адресована передусім. А також тим, хто цікавиться сучасними підходами до дослідження міжнародного права, визначення місця особистості в міжнародно-правових координатах, до актуальних питань теорії, історії та практики дипломатії в її інституціональному й глобалізаційному вимірах.

На особливу увагу і вдячність авторам заслуговує ілюстративний ряд і значна кількість світлин (фотографій) до розділів книги, що створює читачеві додаткові сприятливі умови для візуалізації, осмислення та історико-ментальної інтерпретації історичних і сучасних консульських практик.

Рецензована книга, підготовлена авторським колективом, має непересічне значення, оскільки вона розкриває складний історичний інституціональний шлях становлення й розвитку консульської служби України в контексті світових процесів, що відбувались у консульській сфері Європи та світу.

Книга, пропонована вибагливому і допитливому читачеві, написана на достатньо високому теоретичному та методичному рівні, буде цікавою для науковців, правників-міжнародників, професійних політиків, дипломатів, аналітиків у сфері зовнішніх зносин, викладачів, аспірантів, студентів, здобувачів вищої освіти, слухачів курсів підвищення кваліфікації МЗС України – для всіх, хто цікавиться інституціональною історією, сучасним станом і перспективами розбудови єдиного європейського дому та європейської моделі консульської служби.

Вячеслав Циватий,

кандидат історичних наук, доцент,

заслужений працівник освіти України,

Київський національний університет

імені Тараса Шевченка,

член правління Наукового товариства історії

дипломатії та міжнародних відносин

<https://orcid.org/0000-0003-1505-7483>